

УДК 347.922

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.36>

ДОБРОСОВІСНІСТЬ БОРЖНИКА В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА: ПРАВОВИЙ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Селевко В.Б.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології Національного
аерокосмічного університету
ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-9543-4981
e-mail: v.selevko@khai.edu*

Федосенко Н.А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Національного
аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-6615-3937
e-mail: n.fedosenko@khai.edu*

Селевко В.Б., Федосенко Н.А. Добросовісність боржника в процедурі банкрутства: правовий та морально-психологічний вимір.

На сучасному етапі проблематика банкрутства юридичних осіб ретельно відпрацьована, має чітко визначені та виправдані як юридичні, так і економічні механізми, ефективно працює не лише в світі, але й в Україні також. Однак питання банкрутства фізичних осіб залишаються невирішеними. Головною проблемою є етико-психологічний аспект процедури банкрутства фізичної особи. Тут виникає конфлікт інтересів між захистом прав і свобод фізичної особи як громадянина та захистом прав і інтересів кредиторів.

У статті досліджується добросовісність боржника в процедурі банкрутства, зосереджуючись на правовому та морально-психологічному вимірах. Процедура банкрутства є складним процесом, що впливає як на правове становище боржника, так і на його психологічний стан. Добросовісність боржника визначається як ключовий принцип, який забезпечує справедливість і ефективність банкрутних процедур. Аналізується законодавча база, яка регулює добросовісність боржника в Україні, зокрема вимоги до поведінки боржника. Розглядаються правові наслідки недобросовісної поведінки, такі як можливість відмови в банкрутстві або накладення додаткових санкцій.

Морально-психологічний вимір добросовісності включає в себе етичні норми та принципи, які впливають на рішення боржника і його взаємодію з кредиторами та іншими зацікавленими сторонами. Психологічний тиск, який відчуває боржник під час процедури банкрутства, може впливати на його здатність діяти добросовісно, тому важливо враховувати цей аспект при оцінці його поведінки.

У статті також досліджує соціально-психологічні наслідки банкрутства, такі як стигматизація та втрата репутації, що можуть впливати на добросовісність боржника. Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення законодавства для забезпечення більшої прозорості та справедливості в процедурах банкрутства, а також рекомендації для підтримки боржників на психологічному рівні. Авторами статті запропоновані зміни сприятимуть підвищенню рівня добросовісності боржників, забезпечуючи справедливий і гуманний підхід до вирішення проблем банкрутства.

Ключові слова: відновлення платоспроможності боржника, банкрутство фізичної особи, боржник, кредитор, добросовісність боржника, процедура банкрутства, морально-психологічний вимір, захист прав боржника, захист прав кредиторів.

Selevko V., Fedosenko N. Good conscience of the debtor in the bankruptcy procedure: legal and moral and psychological dimension.

At the current stage, the issue of bankruptcy of legal entities has been thoroughly worked out, has clearly defined and justified legal and economic mechanisms, works effectively not only in the world, but also in Ukraine. However, the issue of bankruptcy of individuals remains unresolved. The main problem is the ethical and psychological aspect of the bankruptcy procedure of an individual. Here there is a conflict of interests between the protection of the rights and freedoms of an individual as a citizen and the protection of the rights and interests of creditors.

The article examines the good faith of the debtor in the bankruptcy procedure, focusing on legal and moral and psychological dimensions. The bankruptcy procedure is a complex process that affects both the legal position of the debtor and his psychological state. The good faith of the debtor is defined as a key principle that ensures the fairness and efficiency of bankruptcy procedures.

The legislative framework that regulates the good faith of the debtor in Ukraine is analyzed, in particular the requirements for the behavior of the debtor at various stages of bankruptcy. The legal consequences of unscrupulous behavior are considered, such as the possibility of bankruptcy rejection or the imposition of additional sanctions.

The moral and psychological dimension of good faith includes ethical norms and principles that influence the debtor's decisions and his interaction with creditors and other interested parties. The psychological pressure experienced by the debtor during the bankruptcy procedure can affect his ability to act in good faith, so it is important to take this aspect into account when evaluating his behavior.

The article also explores the socio-psychological consequences of bankruptcy, such as stigmatization and loss of reputation, which can affect the debtor's integrity. Proposals are made to improve legislation to ensure greater transparency and fairness in bankruptcy procedures, as well as recommendations to support debtors on a psychological level. The changes proposed by the authors of the article will contribute to increasing the level of good faith of debtors, ensuring a fair and humane approach to solving bankruptcy problems.

Key words: recovery of the debtor's solvency, bankruptcy of an individual, debtor, creditor, good faith of the debtor, bankruptcy procedure, moral and psychological dimension, protection of debtor's rights, protection of creditors' rights.

Постановка проблеми. Процедура банкрутства фізичних осіб є складним та багатогранним процесом, що має значний вплив на всі сторони, які беруть у ньому участь. Добросовісність боржника є ключовим елементом, що забезпечує справедливість та ефективність цього процесу. Проте в українській правовій системі існують численні невирішені питання щодо визначення та забезпечення добросовісної поведінки боржників. Головною проблемою є недостатня чіткість у законодавчому визначенні добросовісності боржника та відсутність ефективних механізмів контролю і покарання за недобросовісну поведінку. Це створює правову невизначеність і може призводити до зловживань з боку боржників та несправедливих рішень у відношенні кредиторів. Крім того, морально-психологічний аспект банкрутства фізичної особи є ще однією значущою проблемою. Психологічний стан боржника, стигматизація та втрата репутації суттєво впливають на його здатність діяти добросовісно. Виникає конфлікт між необхідністю захисту прав і свобод боржника як громадянина та захисту прав і інтересів кредиторів, що ускладнює прийняття справедливих рішень у процедурах банкрутства. Кількість проваджень про банкрутство виступає в якості показника економічного стану країни. Спочатку пандемія, а тепер повномасштабна збройна агресія росії, мають руйнівний вплив на українське підприємництво та перспективи його розвитку. Це призводить до ситуації, коли як юридичні, так і фізичні особи змушені звертатися до інструментів, передбачених Кодексом України про процедури банкрутства (КУЗПБ) [9], щоб відновити свою фінансову стійкість або визнати себе банкрутами з метою врегулювання заборгованості перед кредиторами.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі та визначенні значення добросовісності у контексті банкрутства фізичних осіб, а саме правового та морально-психологічного впливу. Дослідження правового аспекту полягає в необхідності проаналізувати законодавчу базу, що регулює питання банкрутства фізичних осіб, зокрема визначення поняття добросовісності боржника та встановлення вимог щодо його поведінки під час процедур банкрутства. Аналіз морально-психологічного аспекту полягає в необхідності проаналізувати вплив психологічного стану боржника

на його здатність діяти добросовісно під час процедур банкрутства. Дослідити етичні питання, з якими стикаються боржники та визначити їх вплив на процеси банкрутства. На основі отриманих результатів надати рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики застосування норм права у сфері банкрутства фізичних осіб з метою підвищення рівня добросовісності боржників та забезпечення більш справедливого та гуманного підходу до вирішення їхніх проблем.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із проблемами банкрутства фізичних осіб займалися такі науковці та практики як Л. Гарник [1], В. Степанов, І. Рибка [2], Вольвач Б.В. [3], Лукашук М. [4], Жуков С. [5], питання історичного розвитку інституту неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб в Україні висвітлені у працях Дудки В. [6], питанням реформування законодавства про банкрутство фізичних осіб присвячені праці Швидкої Т., Остапенко Ю. [7], Ткаченко Б.І. досліджував зарубіжний досвід банкрутства фізичних осіб [8]. Питання особливостей та актуальних новел процедури банкрутства в Україні було предметом дослідження Джуно В.В., Полякова Б.М., Тітова М.І. та інших, проте, питання банкрутства фізичної особи, зважаючи на новизну законодавства України, залишається малодослідженим і залишається на рівні реформування та удосконалення.

Таким чином, актуальним є дослідження правових та морально-психологічних аспектів добросовісності боржника, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики застосування норм права у цій сфері. Це дозволить забезпечити більш справедливий і гуманний підхід до вирішення проблем банкрутства фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу. З уведенням у дію КУЗПБ запроваджено новий інститут, який застосовується до врегулювання питання неплатоспроможності фізичної особи, фізичної особи – підприємця. Він не є тотожним за метою і механізмом реалізації до інституту банкрутства юридичних осіб. Звернення кредитора до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи, по суті, є реалізацією кредитором права на судовий захист власних майнових прав за відсутності належного виконання грошового зобов'язання боржником. У зв'язку з цим кредитор повинен надати суду докази на підтвердження наявності у нього права, яке підлягає захисту, та навести обставини, що є підставою для звернення до суду. Проте за змістом приписів книги четвертої КУЗПБ законодавцем презюмується, що фізична особа – боржник, ініціюючи стосовно себе справу про неплатоспроможність, прагне досягнути компромісу з кредиторами щодо зміни способу та порядку виконання його зобов'язань, а у разі недосягнення згоди стосовно плану реструктуризації боргів такий боржник припускає визнання його банкрутом і задоволення кредиторських вимог за рахунок коштів від продажу його майна [10, 11].

У сучасній юридичній практиці добросовісність боржника в процедурі банкрутства є ключовим аспектом, що визначається законодавством та усталеною судовою практикою. Законодавчі акти встановлюють вимоги до поведінки боржника під час процедур банкрутства та передбачають наслідки для недобросовісних дій. Аналізуючи законодавчу базу, можна визначити, що добросовісне ставлення боржника передбачає, зокрема, чесне декларування майна та зобов'язань (ч. 5 ст. 116 КУЗПБ) [9], активну співпрацю з кредиторами та органами управління банкрутством, а також дотримання вимог законодавства.

Разом з тим, від відновлення платоспроможності боржника вирає не тільки ця особа, а й держава. Звичайно, фізична особа, звільняючись від боргів, які за інших умов можуть тягнутись довго, а іноді й усе життя, повертається до активної легальної праці, покращуються сімейні відносини, людина зберігає здоров'я, а відтак, трудовий потенціал, загалом повертається до активної соціальної діяльності. Держава таким чином повертає ще одну економічну одиницю до активного способу життя і, нарешті, платника податків.

Морально-психологічний вимір добросовісності в процедурі банкрутства досліджується через аналіз психологічного стану боржника, що впливає на його здатність діяти добросовісно під час процедур банкрутства. Стрес, викликаний фінансовими труднощами та соціальною нестабільністю, може призвести до порушення етичних принципів. Дослідження етичних дилем, з якими стикаються боржники, допомагає зрозуміти, які фактори впливають на їхнє рішення та поведінку під час банкрутства. Банкрутство може мати серйозні соціальні наслідки для фізичних осіб, зокрема, стигматизацію та втрату репутації. Ці аспекти можуть впливати на морально-етичне сприйняття ситуації та змушувати боржників приховувати інформацію або діяти недобросовісно. Розуміння цих наслідків дозволяє розробляти ефективні стратегії підтримки та покращення морально-психологічного клімату навколо боржників у процесі банкрутства.

Під час процедур банкрутства, боржники часто зазнають великого психологічного стресу через втрату фінансової стабільності, страх перед втратою майна та соціальної дискредитації. Цей стрес може призвести до ряду негативних наслідків, таких як тривожність, депресія, або втрата самооцінки.

Важливо враховувати, що психологічний стан боржника може впливати на його здатність приймати об'єктивні та раціональні рішення. Наприклад, під впливом стресу, боржники можуть приховувати активи, шукати недобросовісні способи виходу з ситуації або навіть уникають участі в процедурах банкрутства. Отже, для ефективного управління процедурами банкрутства та забезпечення добросовісності боржників важливо враховувати психологічні аспекти їхнього стану.

Незважаючи на те, що за загальним уявленням від розв'язання проблем фізичних осіб – позичальників шляхом поступок можуть постраждати кредитні установи, насправді, як свідчить практика застосування таких юридичних процедур у розвинутих країнах, банки хоча і можуть щось втрачати у разі їх погодження на списання частини боргу, однак, в цілому вони виграють за рахунок очищення їх балансів від «мертвих» боргів та збереження їх клієнтів серед активних учасників споживчого кредитування, а за таким токсичним кредитом отримають більше, ніж отримали би через стягнення у виконавчому провадженні, такі можливості надає застосування інституту розстрочення, яке передбачається в плані відновлення платоспроможності боржника.

Водночас судова палата для розгляду справ про банкрутство КГС ВС у постанові від 26.05.2022 у справі № 903/806/20 [12] сформулювала принцип добросовісної поведінки боржника – фізичної особи, за яким право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов'язки боржника та не приховує обставин, що можуть вплинути на розгляд справи чи задоволення кредиторських вимог, при цьому демонструє дієве прагнення до компромісу з кредиторами щодо умов реструктуризації боргів та в межах об'єктивних можливостей вживає заходів до задоволення їх вимог. Саме такий боржник реалізує право ініціювати провадження у справі про власну неплатоспроможність не на шкоду кредиторам, а для досягнення легітимної мети цього провадження – соціальної реабілітації добросовісного боржника за спеціальною судовою процедурою шляхом реструктуризації заборгованості та/або звільнення від боргів задля відновлення його платоспроможності.

Також, КУзПБ містить низку процесуальних запобіжників задля уникнення недобросовісного використання боржником судових процедур неплатоспроможності, зокрема передбачає відмову у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність у разі, якщо боржника притягнуто до адміністративної або кримінальної відповідальності за неправомірні дії, пов'язані з неплатоспроможністю чи визнано банкрутом протягом попередніх п'яти років (пункти 3, 4 частини четвертої статті 119 КУзПБ) [9], а також заборону відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи-боржника протягом року з дня закриття такого провадження стосовно того ж боржника з підстав, передбачених частиною сьомою статті 123 КУзПБ [9]; закриття провадження у справі про неплатоспроможність у випадку ненадання боржником повної і достовірної інформації про власне майно, доходи і витрати та членів його сім'ї; приховування боржником власних активів через їх передачу членам сім'ї; якщо боржника притягнуто до адміністративної чи кримінальної відповідальності за неправомірні дії, пов'язані з неплатоспроможністю (пункти 1-3 частини сьомої статті 123 КУзПБ); відмову у затвердженні плану реструктуризації боргів боржника у справі про неплатоспроможність, якщо порушено порядок розроблення та погодження цього плану; умови реструктуризації боргів суперечать законодавству; боржник не погасив борги, що підлягають обов'язковій сплаті згідно з частиною третьою статті 125 КУзПБ або боржник вчиняє дії, спрямовані на перешкоджання проведенню стосовно нього процедур, передбачених цим Кодексом (пункти 1, 2, 5, 6 частини восьмої статті 126 КУзПБ); дискрецію господарського суду у вирішенні питання щодо можливості подальшого руху справи про неплатоспроможність, якщо протягом трьох місяців з дня введення процедури реструктуризації боргів боржника мета цієї процедури не досягнута (частина одинадцята статті 126 КУзПБ).

Отже, у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи скористатися правом на реабілітацію заслуговує лише чесний і сумлінний боржник, тому до боржника - фізичної особи за приписами Книги четвертої КУзПБ встановлено спеціальні вимоги до його добросовісності, інше б суперечило засадам цивільного законодавства, зокрема таким, як добросовісність у здійсненні

відповідного права та недопустимість зловживання правом (пункт 6 частини першої статті 3, частина третя статті 13 ЦК України) [13].

За змістом приписів статей 116, 119, 123, 125, 126, 128 КУзПБ щодо вимог до боржника та процесуальних наслідків їх невиконання, законодавець означив принцип добросовісної поведінки боржника - фізичної особи, за яким право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов'язки боржника та не приховує обставин, що можуть вплинути на розгляд справи чи задоволення кредиторських вимог, при цьому демонструє дієве прагнення до компромісу з кредиторами щодо умов реструктуризації боргів та в межах об'єктивних можливостей вживає заходів до задоволення їх вимог [12].

У постанові від 22.09.2022 у справі № 916/2372/20 КГС ВС зазначив, що реалізація обов'язку фізичної особи, яка звернулася до компетентного суду за визнанням факту її неплатоспроможності, у тому числі надавати достовірну інформацію про все наявне майно, доходи та витрати боржника та членів його сім'ї, зумовлена не тільки формальними вимогами законодавця, а й сутнісним змістом процедур у справах про неплатоспроможність фізичної особи [14].

Отже, обов'язок фізичної особи, яка звернулася до компетентного суду за визнанням факту її неплатоспроможності, у наданні достовірної інформації про всі наявні активи, доходи та витрати боржника та його сім'ї має сутнісний характер, який впливає не тільки з формальних вимог законодавця, але й з мети ефективної реалізації процедур у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Цей обов'язок базується на принципах справедливості та добросовісності перед кредиторами, а також на забезпеченні прозорості та інформованості суду та інших зацікавлених сторін щодо фінансового стану боржника. Надання достовірної інформації є ключовим елементом процедур банкрутства, оскільки це дозволяє суду прийняти об'єктивне та справедливе рішення щодо банкрутства та врегулювання заборгованості. Таким чином, фізичні особи, які звертаються до суду у зв'язку з неплатоспроможністю, мають не лише правовий, але й моральний обов'язок надавати повну та достовірну інформацію про свій фінансовий стан, щоб забезпечити справедливе вирішення їхніх фінансових проблем та захист інтересів кредиторів.

Висновки. Висновки з досліджуваної теми статті відображають складність та важливість забезпечення добросовісності боржника в процесі банкрутства, а також виявляють ключові аспекти цієї теми. Правовий вимір, законодавство та судово практика вимагає від боржника чесно декларувати свій фінансовий стан, що є основою для вирішення судом питань щодо банкрутства. Проте, правові норми з питань банкрутства повинні бути доповнені механізмами контролю та стимулювання добросовісної поведінки. З морально-психологічного погляду, важливо розуміти вплив стресу та етичних питань на поведінку боржника. Стрес, спричинений фінансовими труднощами, може призвести до недобросовісних дій, таких як приховування активів або шахрайство. Тому розвиток програм психосоціальної підтримки та психологічна адаптація можуть допомогти зменшити стрес та підвищити ефективність процедур банкрутства. Таким чином, для забезпечення справедливого та ефективного процесу банкрутства фізичних осіб необхідно поєднати правовий та морально-психологічний підходи. Розуміння і врахування обох аспектів допомагають забезпечити захист інтересів всіх сторін, а також сприяють вирішенню складних етичних проблем, що виникають у процесі банкрутства. Такий комплексний підхід підвищує довіру до системи банкрутства та сприяє стабільності фінансового ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гарник Л.Л. Банкрутство фізичних осіб: закордонний досвід і перспективи запровадження в Україні. *Право .UA.* № 2, 2017. С. 123–127.
2. Рибка І.Є. Становлення та розвиток законодавства про визнання фізичної особи неплатоспроможною в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2016. № 36(1). С. 128–133.
3. Вольвач Б.В. Правові механізми банкрутства в інвестиційному процесі. *Господарсько-правове забезпечення інноваційного інвестування: проблеми та пропозиції: матеріали круглого столу.* м. Харків, 16.11.2017. Харків. 2017. С. 149–153.

4. Лукашук М. Правове регулювання банкрутства фізичних осіб на підставі Кодексу процедур з банкрутства. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей. Київ. Алерта. 2019. С. 174–182.
5. Жуков С.В. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей. Київ. Алерта. 2019. 216 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (дата звернення 10.05.2024).
6. Дутка В. Історичний розвиток інституту неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб в незалежній Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Випуск № 101. С. 53–57.
7. Швидка Т.І., Остапенко Ю.І. Особливості реформування законодавства про банкрутство в період воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023 (1). С. 229–234.
8. Ткаченко Б.І. Зарубіжний досвід впровадження інституту банкрутства фізичної особи. *Збір. тез доп. студ., аспір. та здобув. учасн. 76-ї звіт. конф. Одеського нац. ун-ту імені І.І. Мечникова. Секція економічних і правових наук* (Одеса, 26–28 квіт. 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2021.
9. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення 10.05.2024).
10. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо недопущення зловживань у сфері банкрутства на період воєнного стану» № 8231. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/П08413А> (дата звернення 10.05.2024).
11. Віськовський О. Справи про банкрутство: важливі правові позиції Верховного Суду *Юридична практика*. 2023. 18 квітня. URL: <https://cutt.ly/k77nOu4> (дата звернення 11.05.2024).
12. Постанова Верховного суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 26.05.2022 по справі № 903/806/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458809> (дата звернення 11.05.2024).
13. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 11.05.2024).
14. Постанова Верховного суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 22.09.2022 по справі № 916/2372/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/106774351> (дата звернення 11.05.2024).